

Ks. PAWEŁ BIJAK

Wyższa Szkoła Pedagogiczna
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej
w Warszawie

Jan Paweł II jako *Conservator Patrimonium Ecclesiae*

Streszczenie: Jan Paweł II przez 27 lat pontyfikatu sprawował władzę nad *Patrimonium Ecclesiae*, które stanowi znaczącą część ogólnoludzkiego dziedzictwa kultury. Na forum międzynarodowym zabiegał o upowszechnienie idei oraz wartości humanistycznych i personalistycznych kultury. W dziedzinie legislacyjnej uaktualnił kodyfikację prawa kanonicznego ochrony zabytków sakralnych. W zakresie administracji utworzył autonomiczną instytucję odpowiedzialną za zachowanie i krzewienie dziedzictwa kościelnego. Rozwinął teologię sztuki oraz twórczości artystycznej. Prowadził twórczy dialog z artystami oraz promował dziedzictwo sakralne w całym świecie. Wpisał się złotymi zgłoskami w poczet papieży, którzy zachowywali nie tylko dziedzictwo sakralne, ale także zabytki antyczne oraz liczne dzieła świeckie.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturalne, ochrona zabytków, *Patrimonium Ecclesiae*, prawo kanoniczne, sztuka sakralna.

Wśród wielu dziedzin aktywności Jana Pawła II na uwagę zasługuje jego zaangażowanie intelektualne i administracyjne w zachowanie oraz pomnażanie dziedzictwa sztuki sakralnej. Także w tej dziedzinie wpisał się złotymi zgłoskami w poczet papieży, którym przysługuje tytuł konserwatorów sztuki. Przeanalizowanie działalności Jana Pawła II w dziedzinie ochrony dziedzictwa kościelnego wymaga odpowiedzi na kilka pytań: W jakim sensie można nazwać Jana Pawła II konserwatorem? Jakie wartości i wzorce działalności w rozpatrywanej dziedzinie przejął po swoich poprzednikach? W czym przejawiała się jego aktywność na polu ochrony zabytków kościelnych? W jakim zakresie myśl i działalność Jana Pawła II przyczyniła się do zachowania dziedzictwa kultury w sposób trwały? Jakie nowe i uniwersalne wartości wygenerował w obszarze zainteresowań pontyfikat Jana Pawła II?

Dziedzictwo w rozumieniu Jana Pawła II

Słowo „konserwator” jest wieloznaczne. Najczęściej odnosi się do wykwalifikowanego pracownika, zajmującego się manualnie odnawianiem konkretnych obiektów zabytkowych, np. starych obrazów. W sensie prawnym mamy

tu do czynienia z tzw. opieką nad zabytkami. Tym samym pojęciem określa się także urzędnika, który zajmuje się ochroną zabytków w zakresie administracji państwowej (konserwator wojewódzki lub miejski) oraz kościelnej (np. konserwator diecezjalny). „W szerokim słowa znaczeniu ochrona to wynikające z prawa działania władcze umożliwiające stosowanie instrumentów nakazowych, środków przymusu, a także systemu zachęt – głównie materialnych. Opieka polega na zabezpieczeniu przedmiotów przed zniszczeniem (konserwacji) dla zachowania chronionych obiektów w stanie możliwie nienaruszonym, a także działaniach materialno-technicznych”¹. W odniesieniu do Jana Pawła II pojęcie to należy stosować w szerszym znaczeniu. Występujące w języku łacińskim słowo *conservare* znaczy „ochraniać, zachowywać”. Zwłaszcza to drugie znaczenie jest bardziej trafne, gdyż identyfikuje Jana Pawła II jako osobę, która, będąc Najwyższym Zwierzchnikiem Kościoła Rzymskokatolickiego, jest odpowiedzialna za zachowanie integralności oraz trwałości *Patrimonium Ecclesiae* za pomocą narzędzi prawnych i administracyjnych.

Jan Paweł II używał terminu „dziedzictwo” w znaczeniu szerokim. Mówiąc o dziedzictwie narodowym, podkreślał punkty styeczne Kościoła i narodu polskiego, wspominając o dziedzictwie europejskim, ukazywał chrześcijańskie korzenie kultury kontynentu, nawiązując wreszcie do dziedzictwa ogólnoludzkiego, wskazywał na wspólną płaszczyznę ludzi różnych kultur i nacji, jaką jest religijność. Znamienne jest, że terminu „dziedzictwo” używał Papież zawsze w aspekcie wiary oraz łączności z Jezusem Chrystusem. „Pozwólcie, że zanim odejdę, popatrzę jeszcze stąd na Kraków, na ten Kraków, w którym każdy kamień i każda cegła jest mi droga – i popatrzę stąd na Polskę... I dlatego, zanim stąd odejdę, proszę was, abyście całe to duchowe dziedzictwo, któremu na imię »Polska«, raz jeszcze przyjęli z wiarą, nadzieją i miłością – taką jaką zaszczerpia w nas Chrystus na chrzcie świętym, abyście nigdy nie zwątpili i nie znużyli się, i nie zniechęcili, abyście nie podcinali sami tych korzeni, z których wyrastamy”². Nade wszystko dziedzictwo dla Papieża było zbiorem wartości duchowych i materialnych, jakie każdy odziedziczył po przodkach lub które w obrębie społeczeństwa przejmuje się z pokolenia na pokolenie. Na dziedzictwo składa się dorobek duchowy, naukowy, literacki, muzyczny, kulturalny, prawny, etyczny, także zwyczaje i tradycje. Utrwalony w dziedzictwie kultury depozyt wiary był czynnikiem unifikującym, nie tylko we wspólnocie religijnej, ale także narodowej i międzynarodowej Europy. „Przez długi czas, bo ponad dziesięć stuleci, tożsamość kontynentu zespalało chrześcijaństwo. Wyjątkową rolę odgrywał tu Kościół rzymskokatolicki: był on organizatorem życia umysłowego, utrzymywał szkoły, grupował ludzi wykształconych; budował jedność duchową;

¹ Zob. J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1, Kraków 2001, s. 125.

² Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św. odprawionej na Błoniach*. Kraków, 9 czerwca 1979, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999. Przemówienia, homilie*, Kraków 1999, s. 198–205.

przyczynił się do powstania kultury powszechnej, ponadnarodowej. Zarówno w architekturze, jak i sferze postaw, zachowań, ocen ujawniały się te same cechy we Francji, Włoszech, Niemczech, Anglii i Polsce³. Miejsce znaczące zajmują w tak szeroko rozumianym dziedzictwie kultury dzieła sztuki i zabytki sakralne. Dlatego też analiza działalności Jana Pawła II będzie obejmowała zasadniczo tę część dziedzictwa.

W nurcie tradycji poprzedników

Jan Paweł II miał świadomość, że swoim pontyfikatem włącza się w wielowiekową tradycję Kościoła. Jego działania były zakorzenione w myśli ukształtowanej przez jego poprzedników. Świadczą o tym ciągle odniesienia i powoływanie się na nauczanie soborów, papieży oraz szeroko rozumianą tradycję Kościoła. Należy wspomnieć papieży początków chrześcijaństwa oraz epoki konstantyńskiej, którzy wyzwolili ogromny potencjał fundatorski cesarzy oraz patrycjuszów rzymskich, trzymających pieczę nad pierwszymi miejscami kultu chrześcijańskiego, jakimi były katakumby. Szczególnie zasłużony dla rozwoju Kościoła Rzymskiego był papież Damazy (366–384). Następnie wspomnieć trzeba papieży skutecznie zwalczających ikonoklazm, a tym samym chroniących sztukę chrześcijańską przed zniszczeniem, ze szczególnym uwzględnieniem ojców Soboru Nicejskiego II (787) i Soboru Trydenckiego (1545–1563)⁴, papieży wprowadzających pierwsze przepisy kościelne, odnoszące się ściśle do ochrony zabytków: Piusa II i jego dekretalia z 26 kwietnia 1464, Sykstusa IV z jego normami w przedmiocie ochrony i konserwacji budowli kościelnych z 7 kwietnia 1474 roku, Juliusza II z przepisami o organizacji nadzoru z 11 stycznia 1510 r. oraz Pawła III z normami dotyczącymi troski o wiarę, a także pamięć o starożytnych zabytkach z 28 listopada 1534 r.⁵ Papieży-pasjonatów i kolekcjonerów sztuki antycznej z epoki renesansu, którzy odkopywali z rumowisk starożytności, konserwowali je, gromadzili w muzeach kościelnych, z których najbardziej znanymi są Muzea Watykańskie⁶. Wreszcie należy podkreślić zasługi twórców oraz wprowadzających w Kościele reformę trydencką. Na uwagę zasługuje tu postać kardynała Karola Boromeusza (1538–1585) i jego wydane

³ Zob. A. Chodubski, *Wartości cywilizacji współczesnej a unifikacja i dezintegracja Europy*, w: *Unifikacja i różnicowanie się współczesnej Europy*, red. B. Fijałkowska, A. Żukowski, Warszawa 2002, s. 17.

⁴ Por. C. Schönborn, *Ikona Chrystusa*, Poznań 2001, s. 189–216.

⁵ Por. B. Skrzydlewska, *Ochrona zabytków sztuki na podstawie dokumentów kościelnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 67 (1997), s. 34.

⁶ Zespół muzeów i galerii określanych tą nazwą, sięgający swymi korzeniami czasów papieży Sykstusa IV (1471–1484) i Juliusza II (1503–1513), został zreformowany i zorganizowany w XVIII i XIX wieku. W skład Muzeów Watykańskich wchodzi obecnie: Pinakoteka Watykańska, Museo Pio-Clementino, Museo Chiaramonti, Muzeum Sztuki Etruskiej, Muzeum Sztuki Egipskiej, Muzeum Sztuki Wczesnochrześcijańskiej i inne.

w 1577 r. dzieło poświęcone architekturze i sztuce kościelnej *Instructionum Fabricae et supellectilis Ecclesiasticae*⁷. Dzieło to, nazywane „przewodnikiem technicznym i duchowym po sztuce sakralnej”, jest postrzegane jako interpretacja i synteza myślenia Soboru Trydenckiego w dziedzinie budownictwa sakralnego i stało się na wiele wieków podręcznikiem dla budowniczych i administratorów kościołów⁸. Warto wspomnieć także bardzo mało znany patronat papieży nad działalnością legislacyjną urzędu Kardynała Kamerlinga odpowiedzialnego za dobra doczesne w Państwie Kościelnym. Edykty kardynała Giuseppe Doria Pamfilj z 2 października 1802 r. oraz kardynała Bartholomeo Pacca z 7 kwietnia 1820 r. miały prekursorskie znaczenie dla tworzenia prawnej ochrony zabytków w większości krajów europejskich⁹. Należy uwydatnić także rolę papieży, którzy inspirowali badania archeologiczne w zakresie starożytności chrześcijańskiej, utworzyli wydziały i instytuty zajmujące się pracami badawczymi, np. Instytut Archeologii Chrześcijańskiej w Rzymie, nakazali tworzenie w diecezjach muzeów sztuki sakralnej i bibliotek oraz troszczyli się o właściwe zabezpieczenie archiwów kościelnych, w tym najbardziej renomowanego Archiwum Watykańskiego, a także wprowadzili do *ratio studiorum* w seminariach duchownych zajęcia z historii sztuki. Nie można także pominąć papieży oraz innych hierarchów, którzy od najdawniejszych czasów byli fundatorami kościołów i sprzętów liturgicznych, hojnymi mecenasami sztuki, kolekcjonerami, opiekunami i chlebodawcami wielu wybitnych artystów. Z ich inspiracji powstawały największe arcydzieła sztuki kościelnej oraz były chronione nie tylko zabytki sakralne, ale także antyczne.

Na forum międzynarodowym

Dziedzictwo sztuki jest jednym z istotnych komponentów kultury. Dlatego kluczowe dla rozumienia jego istoty i funkcji jest wystąpienie Jana Pawła w paryskiej siedzibie UNESCO 2 czerwca 1980 r. Był to wyraźny sygnał, że Papież będzie aktywnie występował z przesłaniem chrześcijańskim na forum międzynarodowym i zabiegał o uczynienie z dziedzictwa kościelnego tego, czym było ono zawsze w Europie – zwornikiem kulturowej jedności między narodami. W swoim wystąpieniu nawiązał do historycznych uwarunkowań utworzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) stwierdzając, że „u podstaw wszelkich przedsięwzięć mających służyć pokojowi i rozwojowi ludzkości na naszym globie leży konieczność jednoczenia się narodów, wzajemnego poszanowania i współpracy

⁷ C. Borromeo, *Instructionum Fabricae et supellectilis Ecclesiae Libri II*, Città del Vaticano 2000.

⁸ Por. N. Benazzi, M. Marinelli, *La fortuna dell'opera*, w: C. Borromeo, *Instructionum Fabricae et supellectilis Ecclesiae Libri II*, Città del Vaticano 2000, s. IX.

⁹ Por. A. Emiliani, *Leggi, bandi e provvedimenti per la tutela dei beni artistici e culturali negli antichi stati italiani 1571–1860*, Bologna 1996, s. 85–95. 100–111.

międzynarodowej” (pkt 2). Duże zainteresowanie Papieża dziedzictwem kultury wynika z faktu, że jest ono poza religią jedną z nielicznych już „sił, które stanowią o duchowym wymiarze ludzkiej egzystencji” oraz dziedziną, która jest potencjalną płaszczyzną porozumienia międzyludzkiego i międzynarodowego, o ile będzie miała charakter personalistyczny i humanistyczny. „Znaczenie istotne kultury (...) polega na tym, że jest ona właściwym kształtem życia człowieka jako takiego. Człowiek żyje prawdziwie ludzkim życiem dzięki kulturze. Jego życie jest kulturą również i w tym znaczeniu, że poprzez nią człowiek odznacza i odróżnia się od całej reszty istnień wchodzących w skład widzialnego świata: człowiek nie może obejść się bez kultury. Kultura jest właściwym sposobem istnienia i bytowania człowieka. Człowiek bytuje zawsze na sposób jakiejś kultury sobie właściwej, która z kolei stwarza pomiędzy ludźmi właściwą dla nich więź, stanowiąc o międzyludzkim i społecznym charakterze ludzkiego bytowania. Stąd też w jedności kultury, jako właściwego sposobu istnienia człowieka, bierze zarazem początek wielość kultur, wśród których człowiek bytuje. W tej wielości człowiek rozwija się, nie tracąc istotnego kontaktu z jednością kultury jako podstawowego i istotnego wymiaru swojego istnienia i bytowania. Człowiek, który w widzialnym świecie jest jedynym ontycznym podmiotem kultury, jest też jedynym właściwym jej przedmiotem i celem. Kultura jest tym, przez co człowiek jako człowiek staje się bardziej człowiekiem” (pkt 6–7). Przedstawione związki, jakie zachodzą między człowiekiem a kulturą, dowodzą ogromnego znaczenia wszystkich komponentów kultury dla rozwoju człowieka w jego wielkowymiarowości. Chodzi tu o rozwój integralny, tj. taki, który obejmuje całego człowieka i wszystkich ludzi. Problem jest o tyle istotny, że zauważa się zjawisko redukcji człowieka do wymiaru jedynie materialnego, a w świecie są ogromne obszary ludzi pozbawionych dostępu nawet do najbardziej elementarnych form kultury, jak np. do edukacji.

Teologiczne aspekty sztuki

W teologicznej interpretacji rzeczywistości ważną rolę odgrywa biblijna nauka o stworzeniu oraz Wcieleniu. Według niej człowiek będący obrazem Boga, noszący w sobie podobieństwo do Boga oraz objawienie prawdziwego człowieka w Jezusie Chrystusie staje się swego rodzaju punktem odniesienia. Idealny człowiek stworzony i objawiony w ten sposób jest wyznacznikiem wszelkiej ludzkiej działalności, w tym także moralnych granic twórczości artystycznej. Dlatego też kultura na miarę człowieka idealnego wymaga teologii. Jan Paweł II wiele miejsca w swoim nauczaniu poświęcił antropologicznym uwarunkowaniom kultury. W tych kategoriach ujmuje także teologię sztuki, która została przedstawiona w trzech oficjalnych wypowiedziach Papieża: w Liście Apostolskim *Duodecimum saeculum* (1987), w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* (1992) oraz w *Liście do artystów* (1999).

W 1987 roku Kościół obchodził 1200. rocznicę zwołania Soboru Nicejskiego II. Dla podkreślenia jednego z najważniejszych wydarzeń dla istnienia i rozwoju sztuki sakralnej Jan Paweł II napisał List Apostolski *Duodecimum Saeculum*. Wyłożył w nim tradycyjną naukę Kościoła na temat kultu obrazów. Przeprowadził wnikliwą analizę teologiczną wciąż odradzającego się w różnych formach ikonoklazmu, który jako błąd teologiczny zagroził rozwojowi sztuki kościelnej. Fakt wzywania przez obrazoburców do niszczenia wizerunków świętych oraz dążenie do zakazu ich sporządzania spowodowałyby bowiem wielkie zubożenie dziedzictwa światowego. Kościół od początku istnienia dopuszczał przedstawianie Boga i rzeczywistości nadprzyrodzonej w sztukach plastycznych, odcinając się jednocześnie od wszelkich form politeizmu. Czynił to, aby wierzący mogli otrzymać „pomoc dla swej modlitwy oraz wsparcie dla życia duchowego” (nr 11). Obrazy miały charakter dydaktyczny, zaś poprzez ich kontemplację prowadziły do adoracji samego Boga. Kluczem do uzasadnienia sztuki sakralnej jest przyjęcie faktu Wcielenia: „Kościół aprobeuje ten rodzaj sztuki, ponieważ jest przeświadczony, że Bóg, który objawił się w Jezusie Chrystusie, rzeczywiście odkupił i uświęcił ciało oraz cały świat dostępny poznaniu zmysłowemu, to znaczy całego człowieka obdarzonego pięcioma zmysłami” (nr 9). Papież podkreśla, że niezmiennie i niezachwiane nauczanie Kościoła, wyrażone na Soborach Nicejskim II i Trydenckim oraz potwierdzone na Soborze Watykańskim II, „ożywiło rozkwit sztuki kościelnej zarówno na Wschodzie, jak na Zachodzie, stając się natchnieniem dla dzieł o niezwykłym pięknie i głębi” (nr 10). Kościół Wschodni położył nacisk na „kontemplację ikony” i uczynił z niej formę kontaktu z Bogiem oraz „integralną część liturgii”, zaś Kościół Zachodni podkreślał element dydaktyczny sztuki sakralnej. Dlatego Jan Paweł II polecił biskupom umieszczanie wizerunków w kościołach oraz troskę o powstawanie wartościowych dzieł sztuki. Powinna ona stanowić „pomoc dla modlitwy”, „wsparcie dla życia duchowego” oraz „wyrażać wiarę i nadzieję Kościoła” (nr 11). Kościół akceptuje koncepcję sztuki jako „pomostu pomiędzy człowiekiem a rzeczywistością Boga”, odrzuca natomiast „sztukę dla sztuki” oraz „sztukę, która kieruje uwagę jedynie na jej twórcę” (nr 11).

W 1992 r. został wydany *Katechizm Kościoła Katolickiego* Jana Pawła II. Jego zadaniem było syntetyczne ujęcie całości nauczania Kościoła. Temat sztuki sakralnej został podjęty w dwóch miejscach: w rozdziale „Święte obrazy” oraz w rozdziale poświęconym analizie przykazania dekalogu: „Nie będziesz czynił żadnej rzeźby...”. Katechizm definitywnie odcina się od starotestamentalnej interpretacji dekalogu, zarzucającej bałwochwalstwo Kościołowi zalecającemu tworzenie sztuki. Stwierdza, że „chrześcijański kult obrazów nie jest sprzeczny z pierwszym przykazaniem” oraz podkreśla konieczność istnienia sztuki sakralnej dla rozwoju wiary (nr 2132). Sztuka w swoim założeniu ma pobudzać do modlitwy i służyć ewangelizacji. Kontemplowanie jej dzieł to „święto dla oczu”, które sprawia, że wzbogaca się „pamięć serca” (nr 1162). Obcowanie ze sztuką sakralną nie jest łamaniem żadnego z trzech pierwszych przykazań

dekalogu, lecz formą ich wypełnienia w sposób doskonalszy. Katechizm, powołując się na nauczanie Soboru nicejskiego (787), uznaje za uzasadnione teologicznie takie funkcje sztuki, jak ukazywanie (przedstawianie) na wizerunkach Chrystusa, Krzyża, Matki Bożej, aniołów, świętych i błogosławionych oraz kult wizerunków malowanych, układanych w mozaikę lub „wykonanych w inny sposób, które ze czcią umieszcza się w kościołach, na sprzęcie liturgicznym czy na szatach, na ścianach czy na desce, w domach czy przy drogach” (nr 1161).

W trakcie przygotowania do Wielkiego Jubileuszu 2000-lecia chrześcijaństwa 4 kwietnia 1999 roku Jan Paweł II skierował do ludzi sztuki *List do Artystów*. Osobista forma tego przekazu, ale także fakt, że zarówno nadawca jak i adresaci mają wspólne doświadczenie twórcze, świadczy o wyjątkowości hymnu wygłoszonego na cześć piękna Boga, stworzonego świata i odbłasku piękna zawartego w dziełach sztuki sakralnej. Papież podkreślił, że w ciągu dwóch tysięcy lat chrześcijaństwa istniała zawsze żywa współpraca między Kościołem a artystami i nie była to jedynie prosta wymiana korzyści: Kościół jako fundator, mecenas sztuki, zamawiający inwestor i chlebobdawca – artysta jako malarz, architekt, rzeźbiarz czy kompozytor wykonujący swoją pracę na zamówienie. Istotą było tu przede wszystkim podobieństwo, jakie zachodzi między doświadczeniem religijnym i twórczym. Mimo różnicy pomiędzy stwarzaniem (tj. daniem istnienia z niczego właściwym wyłącznie Bogu) a tworzeniem (tj. nadawaniem formy i znaczenia tworzywu istniejącemu) istnieje wspólny element w postaci „iskry transcendentnej mocy” danej przez Boga człowiekowi i określanej terminem „natchnienie” (nr 1). Stwarzanie jest aktem nieograniczonym, tworzenie – ograniczonym. Ktoś, kto uważa się za twórcę, przyjmuje nie tylko talent, który go wyróżnia spośród innych, ale także ograniczenia wynikające z takich czynników, jak materiał, reguły sztuki, narzędzia, którymi dysponuje, wreszcie własne naturalne uwarunkowania. Jan Paweł II, pisząc o powinności „twórczego kształtowania człowieczeństwa” oraz czynieniu ze swego życia „arcydzieła sztuki”, sprowadza zagadnienie twórczości artystycznej do kwestii osobowości. Zauważa, że może istnieć u twórcy rozdźwięk pomiędzy postawą moralną a postawą artystyczną. Dopiero połączenie ich obu sprawi, że artysta będzie wyrażał w dziele nie tylko samą, nawet najbardziej natchnioną myśl, ale całego siebie. „Artysta bowiem, kiedy tworzy, nie tylko powołuje do życia dzieło, ale poprzez to dzieło jakoś także objawia swoją osobowość. Odnajduje w sztuce nowy wymiar i niezwykły środek wyrażania swojego rozwoju duchowego. Poprzez swoje dzieła artysta rozmawia i porozumiewa się z innymi. Tak więc historia sztuki nie jest tylko historią dzieł, ale również ludzi. Dzieła sztuki mówią o twórcach, pozwalają poznać ich wnętrza i ukazują szczególny wkład każdego z nich w dzieje kultury” (nr 2).

Punktem, wokół którego oscyluje myśl papieska, jest Piękno utożsamiane z Dobrem, co w rozumieniu filozofii greckiej określano terminem *kalokagathia*, czyli „piękno-dobroć”. Stąd artysta odnajdujący w sobie umiejętność odbioru oraz ukazywania Piękna powinien charakteryzować się postawą etyczną.

Powołanie do służenia Pięknu jest zobowiązaniem do służby dla dobra wspólnego. Jan Paweł II wymienia trzy konsekwencje talentu artystycznego: ciężką pracę, odpowiedzialność za odbiór dzieła oraz niebezpieczeństwo próżnej chwały, taniej popularności lub korzyści.

Twórczość artystyczna stawia sobie za ideał odkrycie i przybliżenie ludziom niewidzialnego Boga, którego poznanie nie jest możliwe w sposób bezpośredni. Próbuje to osiągnąć na dwa sposoby. Pierwszym jest prosty przekaz treści biblijnych, które kształcą w wierze, drugim zaś przekaz treści intuicyjnie poznanych przez artystę, które zachwycają i pociągają do wiary. Przez wieki źródłem treści oraz inspiracją dla malarzy, poetów, muzyków, twórców teatru i kina były teksty Starego i Nowego Testamentu. Podobnie jak we Wcieleniu „Słowo stało się Ciałem”, tak „niezliczoną ilość razy biblijne słowo stawało się obrazem, muzyką, poezją” (nr 5). Jan Paweł II definiuje historię sztuki, która według niego „nie jest tylko historią dzieł, ale również ludzi. Dzieła sztuki mówią o twórcach, pozwalają poznać ich wewnątrz i ukazują szczególnie wkład każdego z nich w dzieje kultury” (nr 2).

Personalistyczne podłoże tego określenia pozwala papieżowi stworzyć krótką syntezę dziejów sztuki chrześcijańskiej, która potwierdza harmonijną współpracę z artystami oraz nieocenioną rolę Kościoła jako stróża depozytu wiary pokoleń zapisanego w dziedzictwie kościelnym. Sztukę czasów przedkonstantyńskich Jan Paweł II charakteryzuje jako prostotę symboli i znaków inspirowanych Pismem Świętym. Wyrażały one wiarę oraz stanowiły kod rozpoznawczy i identyfikujący chrześcijan. W czasach konstantyńskich, gdy chrześcijaństwo zaczęło się instytucjonalizować, „sztuka stała się uprzywilejowaną formą wyrazu wiary” (nr 7). Szybki rozwój Kościoła spowodował rozkwit architektury monumentalnej oraz sztuk plastycznych wizualizujących Pismo Święte, ale także muzyki sakralnej oraz literatury chrześcijańskiej. Papież podkreślił ogromne znaczenie Soboru Nicejskiego II. Nazwał go „wydarzeniem historycznym nie tylko dla wiary, ale także dla samej kultury” (nr 7). Dzięki ówczesnemu zdecydowanemu stanowisku Kościoła kultura ogólnoludzka nie została pozbawiona znaczącej liczby największych osiągnięć ludzkiego ducha. Pisząc o rozkwicie sztuki średniowiecznej, Jan Paweł II zwrócił uwagę na dopełniającą się odrębność tradycji Wschodniej i Zachodniej. W Kościele prawosławnym ikona stała się znakiem obecności Boga na wzór sakramentów. Kościół rzymski natomiast zrodził mnogość stylów i form wyrazu artystycznego do tego stopnia, że „cała kultura [europejska – P.B.] przesiąkła Ewangelią” (nr 8).

Odnosząc się do epoki Odrodzenia, papież podkreślił, że sztuka humanistyczna nie stała wówczas w sprzeczności z teologią. Punktem stycznym było zakotwiczenie w tajemnicy Wcielenia, w której Bóg zaakceptował piękno ludzkiego ciała. Nawet w sytuacji rozejścia się dróg sztuki i wiary, będącej przejawem agnostycyzmu i ateizmu, papież dostrzega potencjał sztuki jako „pomostu” między różnymi, nawet najbardziej dramatycznymi doświadczeniami człowieka i doświadczeniem wiary. Między aktem wiary a aktem twórczym

– jak stwierdza – istnieje naturalne „wewnętrzne pokrewieństwo” (nr 10). Jan Paweł II, nawiązując do nauczania Soboru Watykańskiego II, podkreśla dialogiczny charakter sztuki sakralnej. Nie służy ona zamknięciu się wewnątrz kościołów idei i prawd, ale ich otwarciu na świat. Stąd też Ojciec Święty zacytował jedną z najpiękniejszych wypowiedzi Ojców Soboru Watykańskiego II: „Świat, w którym żyjemy, potrzebuje piękna, aby nie pogrążyć się w rozpacz. Piękno podobnie jak prawda budzi radość w ludzkich sercach i jest cennym owocem, który trwa mimo upływu czasu, tworzy więź między pokoleniami i łączy je w jednomyślnym podziwie!”¹⁰. Ostatnie passusy *Listu do Artystów* to deklaracja gotowości do dalszej współpracy między Kościołem i światem artystycznym. „Aby głosić orędzie, które powierzył mu Chrystus, Kościół potrzebuje sztuki” (nr 12), ale także sztuka potrzebuje Kościoła, gdyż – jak pokazuje doświadczenie – „w rzeczywistości temat religijny należy do najczęściej podejmowanych przez artystów każdej epoki” (nr 13). List swój kończy Jan Paweł II apelem do artystów, życzeniami oraz słowami *Veni Creator Spiritus* – modlitwy do Ducha Świętego o natchnienie tak bardzo potrzebne w każdej twórczości artystycznej.

Kodyfikacja prawnokanoniczna

Ważnym osiągnięciem pierwszych lat pontyfikatu Jana Pawła II było doprowadzenie do wydania w 1983 r. *Kodeksu Prawa Kanonicznego*. Założeniem tego kodeksu było zreformowanie prawa kościelnego w duchu postanowień Soboru Watykańskiego II. Ochrona zabytków kościelnych nie została ujęta w nim w postaci odrębnego aktu prawnego, zaś przepisy odnośne umieszczono w różnych częściach kodeksu. Symptomatyczne jest jednak, że przeważająca ich większość została złączona z zagadnieniami dóbr doczesnych oraz uświęcającymi funkcjami Kościoła. Jest w tym zawarta specyficznie sakralna optyka postrzegania dzieł sztuki. Powstały one jako wyraz wiary i służą uświęceniu, zaś ich istotą nie są jedynie walory estetyczne czy przekazy naukowe. Utrzymanie dziedzictwa sztuki kościelnej w ramach sakralności zostało potwierdzone odpowiednią teologiczną terminologią zawartą w prawie kanonicznym. Nie używa się tu pojęć: „zabytek”, „dobro kultury”, „dzieło sztuki”, „zabytki ruchome”, „zabytki nieruchome”, lecz pojęć mających konotacje sakralne.

W Części II Księgi IV *Kodeksu Prawa Kanonicznego* poświęconej aktom kultu Bożego stosuje się następującą terminologię: „miejsca święte” (*loci sacri*), „rzeczy święte” (*res sacrae*), „obrazy drogocenne” (*imagines pretiosae*), „wota i dokumenty pobożności” (*votiva et pietatis documenta*) oraz „relikwie święte” (*sacrae reliquiae*). Tego typu terminologia jest skuteczna z punktu widzenia ochrony prawnej przedmiotów nią objętych. Nie pozostawia wątpliwości,

¹⁰ Zob. *Przesłanie do artystów* (8 grudnia 1965), AAS 58 (1966), nr 13.

co podlega ochronie, a jakim przedmiotom ochrona prawna nie przysługuje. Należy dodać, że zarówno miejsca jak i sprzęty kościelne w celu dopuszczenia ich do użytku są obligatoryjnie poddane obrzędom liturgicznym dedykacji lub poświęcenia.

Konsekwencją tego aktu prawnego i liturgicznego jest wyjęcie miejsca lub rzeczy spod jurysdykcji świeckiej i poddanie go kościelnym normom prawnym oraz nadanie charakteru sakralnego, co wyraża się w nazewnictwie „miejsce święte” czy „rzecz święta”. W związku z tym obiekty te nie są już jedynie dziełami sztuki, a traktowanie ich jedynie w kategoriach estetycznych jest niezgodne z literą i duchem prawa kanonicznego. Miejsca święte (*loci sacri*) to kościoły, kaplice, sanktuaria, ołtarze i cmentarze, czyli miejsca poświęcone i służące celom sakralnym (kan. 1205). *Kodeks Prawa Kanonicznego* tylko w jednym kanonie porusza zagadnienie rzeczy świętych (*bona sacra et pretiosa*) znajdujących się w kościołach i innych miejscach świętych: „Dla ochrony dóbr sakralnych oraz kosztowności należy okazywać właściwą troskę o konserwację i zastosować odpowiednie środki bezpieczeństwa” (kan. 1220, § 2). *Res sacrae* to w sensie ścisłym przynależące do miejsca świętego przedmioty przeznaczone do sprawowania czynności liturgicznych, będące wyposażeniem lub wystrojem wnętrza kościoła, kaplicy lub sanktuarium. W szerokim znaczeniu słowa zalicza się do nich jednak budowle kościelne. Dlatego też przepisy dotyczące traktowania miejsca świętego jako domu Bożego, utrzymywania w nim czystości i piękna (*munditia et decor*), ochrony wyrażającej się w trosce o konserwację oraz odpowiednie zabezpieczenie należy odnieść tak do całego kościoła, jak też do najmniejszego znajdującego się w nim elementu: „Wszyscy, do których to należy, mają troszczyć się o utrzymanie w kościołach takiej czystości i piękna, jakie przystoją domowi Bożemu, i nie dopuszczać do tego, by działo się w nim coś obcego świętości miejsca” (kan. 1220, § 1).

Obrazy święte (*imagines pretiosae*), czyli wizerunki przedstawiające Mękę Pańską, Matkę Bożą lub świętych, definiowane są jako „drogocenne, a więc wyróżniające się starożytnością [łac. *vetustas* – dawność, starożytność – P.B.], artyzmem [łac. *ars* – sztuka, dzieło sztuki – P.B.], czy doznawanym kultem, umieszczone w kościołach lub kaplicach dla odbierania czci ze strony wiernych” (kan. 1189). Ich uprzywilejowana pozycja względem innych *res sacrae* znajdujących się w kościołach wynika z dwóch przesłanek. Po pierwsze z faktu szczególnego kultu, jakiego doznają ze strony wiernych, po drugie zaś z rytu koronacji wizerunków, który jest nie tylko aktem liturgicznym, ale potwierdzeniem ich cudowności w następstwie przeprowadzonej procedury prawnej. Stąd wypływa nakaz większej troski o bezpieczeństwo i dobry stan obrazów świętych, jak również szczególna wyższa forma ochrony prawnej. *Kodeks Prawa Kanonicznego* w kanonie 1189 zabrania zarządcom kościołów poddawania drogocennych obrazów konserwacji bez pisemnego zezwolenia ordynariusza, który przed jego udzieleniem winien zasięgnąć opinii biegłych. Zgodnie z kanonem 1190, § 3 obrazy, które „doznają wielkiej czci wiernych”, nie mogą być

alienowane lub przenoszone na stałe bez akceptacji Stolicy Apostolskiej. Przez alienację (*alienatio*) należy tu rozumieć akt prawny, w którego wyniku dany przedmiot zostaje podarowany, sprzedany lub zamieniony na inny¹¹. Wynika stąd, że przeniesienie na pewien określony czas jest dozwolone, ale za zgodą ordynariusza, np. w razie konieczności odnowienia.

Wota (*votiva*) ściśle związane z wizerunkami cudownymi są materialnym wyrazem pobożności i wdzięczności. Były one fundowane ku czci Matki Bożej lub świętego upostaciowionego w konkretnym wizerunku, za którego pośrednictwem otrzymywano lub ubiegano się o łaski. W sensie ścisłym wota to wizualne przedstawienia przedmiotu cudu (uleczone organy: serce, nogi, oczy, ręce), plakiety i obrazki przedstawiające fakt modlitwy, wstawiennictwa oraz dokonanego cudu, a także darowane *ex voto* korale, orderzy wojskowe, srebrne wieńce dawane artystom, biżuteria i inne cenne przedmioty. *Kodeks Prawa Kanonicznego* nakazuje troskę o zabezpieczenie, zachowanie oraz przechowywanie w sanktuariach istniejących wotów pobożnych. „Wota sztuki ludowej i dokumenty pobożności winny być przechowywane w sanktuariach lub w miejscach przyległych i bezpiecznie strzeżone” (KPK, 1983, kan. 1234, § 2). Podkreśla jednocześnie konieczność podtrzymywania różnych form pobożności, w tym także praktyk wotywnych: „W sanktuariach należy zapewnić wiernym obfitsze środki zbawienia przez gorliwe głoszenie słowa Bożego, przez odpowiednie ożywienie życia liturgicznego, zwłaszcza przez sprawowanie Eucharystii i pokuty oraz przez kultywowanie zatwierdzonych form pobożności ludowej” (KPK, 1983, kan. 1234, § 1).

Relikwie święte (*sacrae reliquiae*) – dosłownie szczątki, to pozostałości materialne zachowane po śmierci osoby świętej lub błogosławionej. Są to zarówno części ciała (czaszki, kości, zęby), jak przedmioty, które miały bezpośrednią lub bliską styczność z osobami świętymi lub błogosławionymi (np. ubrania, narzędzia męki) oraz przedmioty, które dotykały ich ciała¹². Do grupy najcenniejszych relikwii zalicza się miejsca i przedmioty związane z osobą Jezusa Chrystusa, zwłaszcza te, które miały z Nim styczność (np. relikwie Krzyża Świętego). Właściwym miejscem przechowywania relikwii znacznych może być tylko kościół. W odnowionym *Kodeksie Prawa Kanonicznego* z 1983 roku podtrzymano zwyczaj umieszczania relikwii w mensach ołtarzy: „Starożytna tradycja umieszczania relikwii Męczenników lub innych Świętych pod ołtarzem stałym winna być zachowana, zgodnie z normami podanymi w księgach liturgicznych” (KPK, 1983, kan. 1237, § 2). Istniał także zwyczaj przechowywania ich w zamkniętych relikwiarzach w predelli ołtarza. Nie ma również wątpliwości co do tego, że relikwie nieznaczne mogły być przechowywane i otaczane należną czcią w domach prywatnych, a wierni mogli je nosić przy sobie, zaś relikwie niewielkich rozmiarów bywały umieszczane w pierścieniach biskupich.

¹¹ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, Olsztyn 1990, s. 50.

¹² Por. J. Danilewicz, *Kościół i jego wnętrza w świetle przepisów prawno-liturgicznych*, Kielce 1948, s. 90.

Mimo że normy prawa kanonicznego odnośnie relikwii zostały zredukowane w Kodeksie z 1983 r. do minimum, nie oznacza to, że pozbawiona została mocy normatywnej wielowiekowa tradycja w tym zakresie. Utrzymano kult relikwii w takich formach, jak na przykład: wystawianie relikwii tylko w relikwiarzach zamkniętych i opieczętowanych, wystawianie relikwii Krzyża tylko w osobnym relikwiarzu (nigdy w jednym wraz z innymi relikwiami), obnoszenie w procesjach pod baldachimem tylko relikwii Krzyża Świętego, wystawianie relikwii na mensie ołtarza, o ile w ołtarzu głównym nie jest przechowywany Najświętszy Sakrament, oraz obowiązek zapalania dwóch świec podczas wystawienia, oddawanie czci relikwiom przez pokłon, jedynie relikwiom Krzyża przez przyklęknięcie¹³. Tradycyjnymi formami kultu było podawanie relikwiarzy wiernym do ucałowania oraz używanie ich do błogosławienia wiernych¹⁴. Uzasadnione są regulacje prawa kanonicznego zakazujące handlu, alienacji oraz przenoszenia tych przedmiotów kultu. Przepisy stanowią, że „Nie godzi się sprzedawać relikwii” (KPK, 1983, kan. 1190, § 1), a także: „Relikwie znaczne i inne doznające wielkiej czci ze strony wiernych nie mogą być w jakikolwiek sposób ważnie alienowane ani też na stałe przenoszone bez zezwolenia Stolicy Apostolskiej” (KPK, 1983, kan. 1190, § 2). Zarówno normy kanoniczne, przepisy liturgiczne jak i tradycja stoją na straży relikwii jako obiektów kultu, ale także chronią relikwiarze jako obiekty zabytkowe, odznaczające się ze względu na ich zawartość wartością sakralną.

Działalność administracyjna

Prawo kanoniczne zgodnie ze swoją naturą zawiera normy ogólne obowiązujące w całym Kościele, natomiast szczegółowe uregulowania zostawia episkopatowi poszczególnych krajów oraz biskupom diecezjalnym. Niemniej narzędziem, za pomocą którego papież oddziałuje na poszczególne wspólnoty kościelne, jest administracja kościelna. Z tego powodu Jan Paweł II przeprowadził w 1988 roku reformę Kurii Rzymskiej. Konstytucją Apostolską *Pastor Bonus* z 28 czerwca potwierdził istnienie przy Kongregacji ds. Duchowieństwa Papieskiej Komisji do Spraw Konserwacji Dziedzictwa Artystycznego i Historycznego Kościoła. Jej zadaniem było „przewodniczenie trosce o dziedzictwo historyczno-artystyczne całego Kościoła” (art. 99), do którego zalicza się „wszystkie dzieła sztuki z przeszłości” (art. 100). W roku 1993 w celu usprawnienia działalności Jan Paweł II nadał jej autonomię i zmienił nazwę. Stało się to na mocy Motu Proprio *Inde a pontificatus nostri* z 25 marca: „Papieska Komisja ds. Konserwacji Dziedzictwa Artystycznego i Historycznego Kościoła odtąd będzie nazwana »Papieska Komisja do spraw Dóbr Kultury Kościoła«. Zachowując własny obszar

¹³ Por. A. J. Nowowiejski, *Ceremoniał parafialny: Przewodnik liturgiczny dla duchowieństwa pasterstwem dusz zajętego*, Płock 1931, s. 274.

¹⁴ Por. F. Bączkowski, *dz. cyt.*, s. 444.

kompetencji ustanowiony w artykułach 100–103 mojej Konstytucji Apostolskiej *Pastor bonus*, nie będzie już stanowiła części Kongregacji ds. Duchowieństwa, ale będzie autonomiczna, mająca własnego przewodniczącego, który będzie członkiem Papieskiej Rady ds. Kultury, z którą będzie utrzymywać kontakty okresowo, w celu zapewnienia harmonii i owocnej współpracy. Ponadto, będzie konsultować się z Papieską Radą ds. Kultury w odniesieniu do Akademii, których działalność dotyczy dóbr kultury Kościoła”.

W latach 1993–2002, gdy jej przewodniczącym był kardynał Francesco Marchisano, Komisja wykazała dużą aktywność. Poza intensywną działalnością, mającą na celu poznanie sytuacji ochrony zabytków w poszczególnych krajach oraz zunifikowania inicjatyw w całym Kościele, wydała cztery ważne dokumenty porządkujące konkretne dziedziny i formy ochrony zabytków sakralnych: *Biblioteki kościelne w misji Kościoła* (z 19 marca 1994 r.), *Funkcja duszpasterska archiwów kościelnych* (z 2 lutego 1997 r.), *Konieczność natychmiastowej inwentaryzacji i katalogizacji dóbr kultury Kościoła* (6 sierpnia 1999 r.) oraz *Funkcja duszpasterska muzeów kościelnych* (z 16 sierpnia 2001 r.). Wszystkie dokumenty zawierają krótki rys historyczny ukazujący dorobek i zaangażowanie Kościoła w poszczególnych dziedzinach, podają podstawowe i szczegółowe zasady organizacji instytucji kościelnych oraz ukazują fundamenty oraz teologiczne perspektywy ochrony zabytków sakralnych. Na uwagę zasługuje fakt, że wszystkie postrzegają sztukę sakralną oraz funkcję instytucji służebnych w perspektywie duszpasterskiej, czyli uświęcającej i ewangelizacyjnej. Komisja papieska wyzwołała dużą aktywność w dziedzinie ochrony zabytków kościelnych w poszczególnych krajach i diecezjach. Zwrócono uwagę na ustanowienie w każdej diecezji konserwatora diecezjalnego zabytków, przypomniano o utworzeniu muzeów diecezjalnych dla zabezpieczenia przedmiotów sakralnych, które wyszły z użytku liturgicznego, zachęcono do podjęcia w parafiach zadania inwentaryzacji i katalogizacji zabytków, wreszcie położono większy nacisk na wykształcenie kandydatów do kapłaństwa oraz rządców obiektów zabytkowych.

Współczesne dokumenty, poświęcone w całości problemom budownictwa nowych kościołów oraz dostosowania kościołów zabytkowych do potrzeb liturgii posoborowej, zostały wydane przez Episkopat Włoski (CEI) w latach 90. XX w. Podpisany 18 lutego 1993 roku Dokument Duszpasterski Komisji do Spraw Liturgii Episkopatu Włoch pt. *Projektowanie nowych kościołów (La progettazione di nuove chiese)* oraz Dokument Duszpasterski tej samej komisji z 31 maja 1996 r. zatytułowany *Adaptacja kościołów według reformy soborowej (L'adeguamento delle chiese secondo la riforma liturgica)* zostały poprzedzone dokumentem programowym Konferencji Episkopatu Włoskiego, zawierającym wskazania ogólne, dotyczące sztuki sakralnej pt. *Dobra kultury Kościoła we Włoszech (I beni culturali della Chiesa in Italia. Orientamenti)* z 9 grudnia 1992 roku. Odmiennie zostały potraktowane zagadnienia sztuki sakralnej przez Episkopat Niemiec, który w 2000 roku wydał dokument poświęcony zagadnieniu konstrukcji i wyposażenia budynków kultu, w którym jednak problematyka zabytków została potraktowana

drugoplanowo¹⁵. W Polsce, zgodnie z zaleceniami Stolicy Apostolskiej, zostały stworzone struktury administracyjne kościelnej ochrony zabytków. Na poziomie Episkopatu Polski istnieje Rada ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kościelnego. Na poziomie diecezji działają konserwatorzy diecezjalni oraz komisje diecezjalne lub też odpowiadające im organy włączone w strukturę kurii biskupich. Na uwagę zasługują instrukcje w sprawach ochrony dziedzictwa sztuki sakralnej wydawane przez biskupów diecezjalnych.

Podsumowanie

W niniejszym artykule przeanalizowano działalność Jana Pawła II, związaną z ochroną dziedzictwa kulturalnego, pod kątem teologicznym, legislacyjnym i administracyjnym. Z uwagi na ograniczenia tego typu publikacji pominięto cały dorobek zawarty w homiliach i wystąpieniach papieskich. Poddanie go wnikliwej analizie z pewnością potwierdziłoby postawione wyżej tezy i ukazało w jeszcze szerszym spojrzeniu humanistyczny wymiar osoby i działalności Jana Pawła II. Świadectwem tego są nie tylko wypowiedziane przez niego słowa, ale także wyjątkowe w historii papieża „pielgrzymowanie”. Jan Paweł II w czasie swojego 27-letniego pontyfikatu odbył aż 104 zagraniczne pielgrzymki oraz ok. 145 podróży na terenie Włoch, przemierzył 1700 tys. km, odwiedził 130 krajów. Głównym celem pielgrzymek było nawiązywanie i podtrzymywanie relacji religijnych i międzyreligijnych oraz dyplomatycznych. Cechą charakterystyczną było jednak nawiedzanie miejsc świętych, takich jak sanktuaria i kościoły, oraz oddawanie czci religijnej przedmiotom kultu – relikwiom świętych i błogosławionych, cudownym figurom i obrazom. Zawsze Papież podkreślał swój osobisty religijny stosunek do dzieł sztuki sakralnej jako „epifanii osobowego Boga” i wyrażał go w formie daru wotywnego. Przykładem tej postawy jest ofiarowanie złotej róży papieskiej do cudownego obrazu Matki Bożej Częstochowskiej lub umieszczenie kuli, która ugodziła papieża podczas zamachu w koronie figury Matki Bożej Fatimskiej.

Syntetyzując poruszane kwestie należy uwydatnić następujące efekty oraz podkreślić wartości wygenerowane podczas pontyfikatu Jana Pawła II w dziedzinie ochrony zabytków sakralnych:

1. Włączenie oraz upowszechnienie w doktrynie oraz porządku prawnoinstytucyjnym Kościoła rzymskokatolickiego tradycyjnej terminologii *Patrimonium Ecclesiae* – Dziedzictwo Kościoła;
2. Upowszechnienie na forum międzynarodowym idei humanistycznych oraz personalistycznych w odniesieniu do kultury;
3. Skodyfikowanie prawnokanoniczne troski o dziedzictwo kulturalne Kościoła w *Kodeksie Prawa Kanonicznego* z 1983 roku;

¹⁵ Conferenza Episcopale Tedesca, *Linee guida per la costruzione e l'arredo di edifici liturgici*, Bonn 2000.

4. Stworzenie podczas reformy Kurii Rzymskiej odrębnych instytucji kościelnych, odpowiedzialnych za zachowanie i krzewienie dziedzictwa kościelnego;
5. Twórczy kontakt Jana Pawła II z artystami różnych dziedzin kultury owocujący wieloma inicjatywami oraz licznymi dziełami;
6. Promocja dziedzictwa kościelnego w całym świecie w czasie licznych pielgrzymek i nawiedzania miejsc i obiektów świętych;
7. Twórcze potwierdzenie ciągłości nauczania i działania Kościoła poprzez odwołania do Soboru Watykańskiego II, tradycji soborów powszechnych, synodów, poprzedników, pisarzy i Ojców Kościoła oraz tradycji teologicznej.

Literatura

- Bączkowski F., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, 2 i 3, Opole 1958.
- Benazzi N., Marinelli M., *La fortuna dell'opera*, w: C. Borromeo, *Instructionum Fabricae et suppellectilis Ecclesiae Libri II*, Citta del Vaticano 2000.
- Borromeo C., *Instructionum Fabricae et suppellectilis Ecclesiae Libri II*, Città del Vaticano 2000.
- Chodubski A., *Wartości cywilizacji współczesnej a unifikacja i dezintegracja Europy*, w: *Unifikacja i różnicowanie się współczesnej Europy*, red. B. Fijałkowska, A. Żukowski, Warszawa 2000.
- Codex Juris Canonici Pii Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione Fontium annotatione et Indice analytico-alphabetico ab Emo Petro Card. Gaspari auctus*, Typis Polyglottis Vaticanis 1918.
- Conferenza Episcopale Tedesca, *Linee guida per la costruzione e l'arredo di edifici liturgici*, Bonn 2000.
- Danilewicz J., *Kościół i jego wnętrze w świetle przepisów prawno-liturgicznych*, Kielce 1948.
- Edykt kardynała Bartholomeo Pacca z 7 kwietnia 1820 r., w: A. Emiliani, *Leggi, bandi e provvedimenti per la tutela dei beni artistici e culturali negli antichi stati italiani 1571–1860*, Bologna 1996, s. 100–111.
- Edykt kardynała Giuseppe Doria Pamfili z 1 października 1802 r., w: A. Emiliani, *Leggi, bandi e provvedimenti per la tutela dei beni artistici e culturali negli antichi stati italiani 1571–1860*, Bologna 1996, s. 85–95.
- Emiliani A., *Leggi, bandi e provvedimenti per la tutela dei beni artistici e culturali negli antichi stati italiani 1571–1860*, Bologna 1996.
- Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św. odprawionej na Błoniach*. Kraków, 9 czerwca 1979, w: *Jan Paweł II, Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999. Przemówienia, homilie*, Kraków 1999.
- Jan Paweł II, *Konstytucja Apostolska „Fidei depositum”*, 11 października 1992, w: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallotinum 1994.
- Jan Paweł II, *List Apostolski „Duodecimum Saeculum”*, 4 grudnia 1987, w: *Wybór listów Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, Kraków 1997, s. 436–445.
- Jan Paweł II, *List do artystów*, 4 kwietnia 1999, Kraków 1999.

- Jan Paweł II, *Motu Proprio Inde a pontificatus nostri*, 25 marca 1993, w: *Enchiridion Vaticanum*, 13, 2168.
- Katechizm Kościoła Katolickiego Jana Pawła II*, 11 października 1992, Pallottinum 1994.
- Kodeks Prawa Kanonicznego Jana Pawła II*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum 1984.
- Nowowiejski A. J., *Ceremoniał parafialny: Przewodnik liturgiczny dla duchowieństwa pasterstwem dusz zajętego*, Płock 1931.
- Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4, Olsztyn 1990.
- Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1–2, Kraków 2001.
- Schönborn C., *Ikona Chrystusa*, Poznań 2001.
- Skrzydłewska B., *Ochrona zabytków sztuki na podstawie dokumentów kościelnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 67 (1997), s. 33–40.
- Sobór Nicejski II, *Dekret wiary*, 787, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, s. 331–341.
- Sobór Trydencki, *Sesja XXV: Wzywanie, cześć i relikwie świętych oraz święte obrazy*, 3–4 grudnia 1563, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, s. 781–785.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”*, 4 grudnia 1963, w: *AAS* 56 (1964) 97–138; *Enchiridion Vaticanum*, 1/1, 244.

John Paul II as *Conservator Patrimonium Ecclesiae*

Summary

For the 27 years of his pontificate John Paul II exercised control over *Patrimonium Ecclesiae*, which is a substantial part of human cultural heritage. In the international forum he struggled to propagate the humanistic and personalistic ideas and values of culture. In the field of legislation he updated the codification of canon law concerning protection of historical sacred monuments. In the field of administration he created an autonomous institution responsible for maintaining and propagating church heritage. He developed the theology of art and artistic work. He conducted a creative dialogue with artists and promoted the sacred heritage throughout the world. His name is immortalized among the popes who maintained not only the sacred heritage, but also the monuments of antiquity and numerous works of secular art.

Key words: canon law, cultural heritage, *Patrimonium Ecclesiae*, protection of historical monuments, sacred art.